

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОТЕМИ „АДРЕСАТ” У СУЧАСНИХ ФІЛОЛОГІЧНИХ РЕЦЕНЗІЯХ

У статті проаналізовано функціонально-семантичні особливості однієї з обов'язкових мікротем сучасних філологічних рецензій – „Адресат”. З'ясовано основні моделі побудови цієї міні-теми, вирізняє типові лексико-синтаксичні конструкції.

Ключові слова: мовознавча та літературознавча рецензії, обов'язкові мікротеми, типові лексико-синтаксичні конструкції, оцінна інформація.

The article analyzes the functional-semantic features of one of the mandatory microtopic modern philological reviews – "addressee". Determines basic model building of this mini-theme, separated typical lexical-syntactic structures.

Key words: linguistic and literary reviews, mandatory microtopic, typical lexico-syntactic structures, evaluative information.

В статье анализируются функционально-семантические особенности одной из обязательных микротем современных филологических рецензий – „Адресат”. Рассматриваются основные модели строения этой мини-темы, выделяются типичные лексико-синтаксические конструкции.

Ключевые слова: языковедческая и литературоведческая рецензии, обязательные микротемы, типичные лексико-синтаксические конструкции, оценочная информация.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень. Серед проблем сучасної лінгвістики вагоме місце належить дослідженню жанрової специфіки наукового стилю. Зокрема, сучасне мовознавство має кілька ґрунтовних праць про особливості наукової комунікації, як-от монографії

С. Я. Єрмоленко [1], А. П. Коваль [2], Н. Ф. Непийводи [3], Т. В. Радзієвської [4], М. М. Пещак [5]. Щоправда, об'єктом більшості праць слугують тексти „ядрових” жанрів (статті та монографії), водночас „периферійні” жанри (анотація, реферат, повідомлення, тези, патент та ін.) розглядаються лише принагідно. Тому вивчення особливостей організації саме „периферійних” жанрів наукового стилю, зокрема рецензій, є **актуальним**.

Мета статті полягає в з'ясуванні функціонально-семантичних особливостей мікротеми „Адресат” у сучасних мовознавчих і літературознавчих рецензіях, а також у виявленні особливостей використання мовних засобів різних рівнів, що впливають на рецензентську оцінку.

Об'єктом нашого дослідження є філологічні рецензії, розміщені на сторінках журналів „Дивослово” (Д.), „Мовознавство” (М.), „Слово і час” (СіЧ), „Сучасність” (С.), „Критика” (К.).

Оскільки одним із головних функціональних завдань рецензії, крім оцінки, є привернути увагу читача, зацікавити рецензованою книгою, то, звичайно, важливим її структурним компонентом є міні-тема „Адресат”. Ця мікротема, як засвідчує дослідження, є факультативною у філологічних рецензіях ХІХ ст., однак у сучасних текстах зазначення адресата – обов'язковий складник. Рецензент робить спробу окреслити коло потенційних читачів. Варто зауважити неоднорідність самого поняття „адресат”: адресат може вирізнятися за: а) спеціальністю, б) родом заняття, в) ступенем знайомства з предметом обговорення й тим самим за підготовленістю до прочитання. Найчастіше акцентується увага на фахівцях із певної наукової галузі, але з огляду на те, що рецензія передбачає ще й рекламу, дослідник намагається розширити коло потенційних адресатів. Цілком доцільно вирізнити такі основні категорії адресата: „вчений”, „фахівець”, „студент”, „неспіціаліст”, „любитель”, „широке коло читачів”, „усі, хто цікавиться темою”. Здебільшого побудова конструкцій міні-теми „Адресат” з погляду синтаксису є типовою.

Опорною лексемою цієї міні-теми є іменник „*читач*”, який нерідко супроводжується епітетами: *допитливий, зацікавлений, вдумливий, вдячний* та ін. Наприклад: „*Допитливий читач знайде в монографії В. В. Грещука глибокий виклад теоретичних проблем словотворення...*” [Клименко Н.//М.–1998.–№1.–С.69]; „*Без сумніву, вона [праця. – І.Л.] знайде свого зацікавленого й вдячного читача як у колі науковців-граматистів, так і в середовищі небайдужих до нових наукових здобутків учителів та студентів*” [Карпіловська Є.//УМ.–2001.–№1.–С.106].

Часто рецензент наголошує на тій обставині, що аналізована книга особливо необхідна саме для тієї чи іншої категорії читачів. При цьому дослідник активно послуговується градаційно-єднальними конструкціями з парними сполучниками: *не тільки..., а й; не лише..., а й*. Наприклад: „*...посібник В. Кузьменко дуже корисний і потрібний, він стане в пригоді не лише філологам, а й широкому колу читачів, які зацікавляються проблемами літературознавства* [Литвин В.// СіЧ.–1998.–№4-5.–С.104]. Зауважимо, іноді зосередження уваги на певній категорії читачів відбувається й за допомогою інших лексико-синтаксичних моделей, зокрема: „*Книжка „З глибин віків” Валентини Соболев потрібна багатьом, а вчителям і студентам-філологам передовсім...*” [Пустова Ф. // Д.–1996.–№9.–С.56]; „*Він [збірник] розрахований на молодого читача, насамперед школяра...*” [Пахолок З.// Д.–1997.–№5-6.–С.58]; „*Посібник адресований передовсім тим, хто, вже маючи необхідні елементарні знання з цього предмету, прагне поглибити і збагатити їх...*” [Кривошапова С., Козлик І. // СіЧ.–1999.–№7.–С.87].

Варто зазначити, що переважно в сучасних рецензіях вказується кілька адресатів, наприклад: „*Висловлюємо сподівання, що ця публікація знайде широкий відгук серед фахівців, учнівської та студентської молоді, шанувальників історії української культури*” [Дяченко М.// СіЧ.–1998.–№2.–С.87]; „*Необхідність такої книжки важко переоцінити: вона стане в нагоді і словесникам-початківцям, і студентам філологічних*

факультетів, і вчителям, які мають чималий досвід роботи і творчо підходять до неї” [Левченко В.// Д.–1998.–№9.–С.62]; *„Книга адресується викладачам вузів, учителям, студентам, усім, хто цікавиться українською літературою”* [Прокоф’єв І.// Д.–1998.–№9.–С.62].

Характерною рисою мікротеми „Адресат” є те, що в ній майже завжди міститься позитивна оцінка книги. Це зрозуміло, адже рецензент не лише вказує, кому адресована певна книга, а й рекомендує її читачеві, що передбачає оцінку праці. А отже, при деталізованій позитивній оцінці книги в міні-темі „Адресат” спостерігається взаємопроникнення різноманітних мотивів: інформативності, цінності, корисності, актуальності й т. ін. Однак визначальними для цієї мікротеми є лексико-синтаксичні конструкції зі стрижневими предикатами **„потрібний”, „розрахований”, „адресований”, „корисний”, „необхідний”,** а також **„стане в нагоді (пригоді)”, „знадобиться”**. Наприклад: *„**Праця** Степанишина **розрахована на творчого вчителя...**”* [Пасічник Є.//Д.–1998.–№1.–С.61]; *„Безсумнівно, **посібник буде корисним** для старшокласників і студентів у їхній літературній освіті **й необхідним** для вчителя...”* [Горик Н.//Д.–2000.–№3.–С.62]; *„Зауважимо, що автор користується термінологією, зрозумілою і науковцям, і студентам та вчителям, кому, власне, **книжки й адресовані**”* [Горболіс Л.// Д.–1996.–№2.–С.57]; *„Актуальна наукова **праця** Анатолія Русначенка **стане у пригоді** науковцям, широким колам громадськості, усім, хто цікавиться сучасною історією”* [Веселова О., Даниленко В.// С.–1998.–№11.–С.157]. Зазначимо, домінуючим у проаналізованих текстах є мотив „отримання користі від книги”.

Почасти стрижневим компонентом міні-теми „Адресат” є мотив „поповнення бібліотеки”, мовне оформлення якого вирізняється авторським „я”. Наприклад: *„...**хочеться побажати, щоб ця книжка опинилася незабаром на полиці в кожного вдумливого читача. Бо це саме того роду книжка, яку можна довго читати, раз, вдруге і втретє і кожного разу знаходити щось нове, кожного разу відчувати, що по прочитанні підносишся***

думкою на щораз вищій щабель” [Домазар С.//С.–1961.–№4.–С.119]. Прикметно, що рецензент аргументує висловлену рекомендацію, проте вже сам факт такого побажання є елементом імпліцитної оцінки книги.

Позитивну оцінну конотацію містить також мотив „отримання задоволення від прочитання книги”, який спорадично фіксуємо в сучасних рецензіях, як-от: *„І ось знову зустріч, яка обіцяє читачам та дослідникам літератури чимало духовної насолоди”* [Кузьменко В.//СіЧ.–1999.–№7.–С.90].

Нерідко в контексті окреслення потенційного кола читачів зазначається наклад книги (своєрідний прийом психологічного впливу: примірників обмаль, може не вистачити, купуйте та читайте якнайшвидше), як-от: *„Мізерний, як на таку важливу, цікаву книжку, тираж, звичайно, не сприятиме ознайомленню з нею якомога ширшого кола викладачів і студентів українських вузів, учителів та учнів шкіл. Можливо, наша рецензія спонукатиме читачів відшукати книжку в наукових бібліотеках України”* [Єрмоленко С.// М.–1993.–№5.–С.71].

Принагідно зауважимо, що в сучасних рецензіях мікротема „Адресат” іноді вирізняється оригінальністю та нетрадиційністю оформлення. Зокрема, привертає увагу лексико-семантична організація цієї міні-теми в рецензії на „Енциклопедію нашого українознавства” Олександра Кривенка та Володимира Павліва. Наприклад: *„Хто ніколи не чув прізвищ Кривенка та Павліва і жодного разу не тримав у руках бодай одного числа тижневика „Post-Поступ”, а віднедавна журналу (теж тижневика) „ПК”, нехай віддасть цю книгу ближньому своєму — для профілактики мікроінфаркту чи мінісоціального вибуху. Решті, в тому числі розумним дітям до 16 років і народним депутатам, ознайомитися з „Енциклопедією нашого українознавства” буде корисно, хоч місцями, можливо, й важко та не безболісно”* [Лесів Н.// С.–1999.–№11.–С.158]. Отже, аналізований компонент рецензії позначений, передусім, індивідуально-авторським чинником. Рецензент не послуговується усталеними лексико-синтаксичними

конструкціями. Крім того, окреслюючи коло адресатів, дослідник спершу узагальнює їх, а потім уже конкретизує (хоча традиційно відбувається навпаки). Варто додати, що текст насичений висловлюваннями з іронічною конотацією (як-от, ототожнення інтелектуальних здібностей 16-річної дитини і народного депутата), що, на думку Н. Ф. Непийводи, засвідчує неабияке вміння автора підлаштовуватися під стиль епохи (нагадаємо, іронічність і легкий гумор є ознакою кінця ХХ ст.), тобто є доказом комунікативної чутливості рецензента.

Виявом авторського „я” в оформленні міні-теми „Адресат” є також використання прийомів мовної гри читача – рецензента. Зокрема, створюється нова норма, нетиповий для цього жанру варіант мовленнєвої поведінки, який називають „авторською іронією – авторське кепкування та суб’єктивна оцінка”. Відбувається актуалізація попереднього асоціативного та апперцепційного досвіду читача, рецензент натякає на щось широко відоме. Наприклад: *„Тон і мова нового видання (приправлена матюками російська та українська) змушують звернутися до вислову, що його колись ужила Оксана Забужко щодо іншого, хоч і не квадратного, але теж доволі прямокутного інтелектуального проєкту: „Верка Сердючка з томиком Локана”; а також дають нагоду порадіти появі на українському ринку демократичного умственого продукту, розрахованого рівною мірою на вуличну шпану і президента України (а пам’ятаєте, як це було у мельниченка?!!)”* [К.–2003.–Ч.4.–С.27]. Щоправда, така структурно-семантична організація мікротеми зумовлюється специфікою предмета рецензування (журнал „Нервометр” (Одеса)). Однак чітко простежується взаємопроникнення компонентів: адресат – мова видання – достоїнства та недоліки.

До речі, вияв індивідуального у структурно-семантичній організації мікротеми „Адресат” простежується у її поєднанні з іншими міні-темами та мотивами рецензії. Зокрема, в досліджуваних текстах зафіксовано такі моделі:

1) “адресат” + “мова та стиль книги”, наприклад: *“Книжка “Фуршет” адресована найширшому колу сучасників. У тому числі й так званим “новим українцям”, які скорше можуть зацікавитися не так “сердечними сПравами”, як “сТравами” – і то не тільки сердечними від Марії Матіос, адже книжку написано справді смачно. Рецепти приправлено своєрідним гумором, який розкриває, як за допомогою сердечних сТрав поліпшити й активізувати сердечні сПрави”* [Соболь В.//С.–2003.–№11.–С.149].
Зауважимо, емоційно-експресивне забарвлення та жартівлива тональність тексту посилюються за допомогою паронимазії (сПрави – сТрави).

2) “адресат” + “мова та стиль книги” + “узагальнена оцінка твору”, наприклад: *“Дефіляда” відкриває українській прозі нові горизонти масовості. Ймовірно, поки твір писався, автор уважав, що створює щось на кшталт модного постмодерного романного покруча. Певною мірою, так воно й вийшло. Один зі складників постмодерної естетики збережено: книжку написано весело й легко, вона розрахована на широкі читацькі верстви. Іншої прикмети – елітарності – щось не помітно. Це не збіднює її якостей, це визначає її статус”* [Костюк В.//К.–2001.–Ч.12.–С.17];

3) “прогнозування майбутнього книги” + “адресат”, наприклад: *“...видається, що подальше життя її [книги. – І.Л.] буде подібне до життя пісень Віктора Морозова на слова Костянтина Москальця: в них є чисельне коло добірних і відданих шанувальників, але їм не бути хітами. Якби в нас був конкурс на зразок польського “Piosenkie piegiure” – отам би їх щоразу увінчували лаврами; а позаяк культивуємо тимчасом “piosenkie giure”, то цей делікатес для гурманів”* [Соловей Е.//К.–2002.–Ч.6.–С.34];

4) “оформлення книги” + “адресат” + “тираж”, наприклад: *“Видання, що за багатьма ознаками “тягне” на подарункове, а за змістом розраховане на найширшого читача, має, однак, наклад п’ять тисяч примірників і формально трактується як посібник для п’ятишестикласників, що проходять у школі курс світової літератури”* [Рябчук М. //Б.–1998.–№7-8.–С.177].

Нерідко рецензент не зазначає потенційних адресатів, лише вказує на ті характеристики книги, які можуть збільшити їх кількість. Зокрема, художнє оформлення: *“...маємо контроверсійну книжечку вельми свіжих віршів, а химерна графіка Анни Кирпан, геть уся дисонансна до тексту, подеколи ще й підсилює читацький інтерес”* [К.–2001.–Ч.11.–С.16]; специфіка мови: *“Ще один безсумнівний здобуток “Енциклопедії” – феміністична топіка, серед якої зустрічаються і такі екзотичні терміни, як “гінекологічне дзеркальце”; він також додасть цій корисній книжці певну кількість українських симпатиків”* [Сідор-Гібелінда//К.–2004.–Ч.3.–С.19] тощо.

Зауважимо, часто рецензенти, окреслюючи коло майбутніх читачів книги, в основу беруть саме кількісний чинник (зрідка - віковий, статевий тощо), як-от: *„Віршів у книжці вистачає й на те, щоб упевнитися: між поезією, котру традиційно читає зрілий читач, і поезією, яку сприймає дитина, досить хистка межа; бо й зрештою, що таке, ця поетична зрілість?.. - І - для кого поезія? Андрусякову - це вже напевно - може читати кожен, і це справжня ознака її якості, а іншими словами - поетичної притомності [...]. І їх [віршів. - І. Л.] уже напевно досить, щоби зібрати читацьку аудиторію, більшу ніж шістдесят осіб, котрим ці вірші імпонуватимуть...”* [Матіяш Б.//К.–2007.–Ч.10.–С.18].

Цікаво, що в сучасних літературознавчих рецензіях почасти фіксуємо новий для лексико-семантичної організації цієї міні-теми прийом „звуження” кола потенційних читачів, наприклад: *„Зрештою, це не боронить текстові знайти свого читача, щоправда, навряд чи буде читацька аудиторія аж надто масовою. Текст усе-таки на любителя”* [Матіяш Б.//К.–2004.–Ч.5.–С.16].

Таким чином, у сучасних філологічних рецензіях відбулося урізноманітнення лексико-синтаксичних моделей оформлення мікротеми „Адресат”, але домінувальними залишаються конструкції з підрядною займенниково-співвідносною частиною на зразок: *„книга знадобиться кожному / для кожного, хто...”*. Зафіксовано також використання, на

противагу стандартній стрижневій лексемі „*читач*”, нових для цієї міні-теми номінативних лексем, як-от: *симпатика*, *шанувальники*, *прихильники*, *сучасники*, *гурмани* та ін.

У подальших студіях варто буде зосередити увагу на мовних засобах впливу на адресата, вирізненні стереотипних та індивідуально-авторських конструкцій.

Література: 1. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.; 2. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1970. – 306 с.; 3. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ „МФА”, 1997. – 303 с.; 4. Пещак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / М. М. Пещак. – К. : Українознавство, 1994. – 272 с.; 5. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська. – К. : Наук. думка, 1993. – 192 с.